

ПРОСТІР ЗА МЕЖАМИ ЛОКАТИВНОГО ОРІЄНТИРА ЯК ПАРАМЕТР ПРЕФІКСАЛЬНО-ПРИЙМЕНИКОВОЇ КОРЕЛЯЦІЇ

Галаур С.П.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Стаття є спробою довести, що префіксально-прийменникова кореляція дієслівного предиката бере активну участь у семантико-синтаксичній організації речення. Досліджено безпосередній / опосередкований типи співвідношення префікса й прийменника в синтаксичних структурах із семантичним параметром «простір за межами локативного орієнтира». Виявлено спектр конкретних репрезентантів у вигляді моделей і субмоделей префіксально-прийменникової кореляції локативного характеру «напряму руху за межі локативного орієнтира» та «напряму руху з меж простору, що знаходиться з протилежного боку локативного орієнтира». Описано особливості заповнення предикатної та правобічної позицій речень із кореляцією префікса і прийменника. З'ясовано найтонші змістові відтінки, реалізовані в синтаксичній структурі за допомогою механізму префіксально-прийменникового узгодження.

Ключові слова: префіксально-прийменникова кореляція, дієслівний предикат, правобічний поширювач, локативний орієнтир, просторові відношення.

Постановка проблеми. Речення з префіксально-прийменниковою кореляцією, яка має безпосередній (повний, неповний) та опосередкований вияви, становлять продуктивний тип у сучасній українській мові. Синтаксичні структури з тим або тим різновидом префіксально-прийменникового узгодження реалізують різну просторову семантику, уточнену такими значеннєвими характеристиками, як «контактна / дистантна», «горизонтальна / вертикальна локалізація».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантичне співвідношення між префіксом та прийменником викликало стійкий інтерес у лінгвістів упродовж кількох століть. Про типологію кореляції знаходимо цінні відомості ще в граматиках ХІХ століття, вплив префіксів на синтагматичні властивості дієслова розглядали російські синтаксистичні в узагальнених працях, присвячених питанням керування (Г. О. Битехтіна, Г. О. Брусенська, Л. А. Вараксін, В. В. Виноградов, Є. Ю. Владимирський, Є. М. Галкіна-Федорук, Т. П. Засухіна, Г. О. Золотова, М. Д. Лесник, Г. І. Магомедов, О. М. Пешковський, М. М. Прокопович та ін.), валентності предикатів руху, переміщення, синтаксичної сполучуваності префіксальних дієслів із прийменниково-відмінковими формами директивного та транзитивного значень (М. В. Всеволодова, Л. В. Ємельянова, Ю. П. Князев та ін.). В українському мовознавстві префіксально-прийменникову кореляцію ґрунтовно з'ясувала В. Г. Войцехівська [3], виявивши особливості прийменникового керування префіксальних дієслів, схарактеризувавши структуру та семантику словосполучень із префіксально-прийменниковою кореляцією на тлі теорії про сильний / слабкий тип зв'язку. Основні теоретичні засади семантичного співвідношення між префіксом та прийменником різнобічно викладені і в працях І. Р. Вихованця [1], Н. П. Гальони [4], М. І. Степаненка [8].

Виокремлення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. Дослідження вітчизняних і зарубіжних мовознавців, що висвітлюють проблеми префіксально-прийменникового узгодження, однак, не дають повного й цілісного уявлення про кореляцію префіксів та прийменників, яка посутньо впливає на формально-граматичну й семантичну будову речення, визначає його компонентний склад.

Мета статті – визначити специфіку творення адвербіальної семантики в реченні за участю префіксально-прийменникової кореляції семантичних типів «напряму руху за межі локативного орієнтира» та «напряму руху з меж простору, що знаходиться з

протилежного боку локативного орієнтира», установити моделі такої кореляції, описати їхні значення.

Виклад основного матеріалу. Оскільки кінцева точка руху є важливішою, ніж початкова, і така особливість знаходить безпосереднє відображення в мовній структурі, схарактеризуємо передовсім семантичний тип префіксально-прийменникової кореляції «дистантна локалізація: локалізація щодо горизонтальної осі: «напряму руху за межі локативного орієнтира».

У синтаксичних структурах із виявом такого узгодження префіксів і прийменників функцію предиката виконують дієслова руху, переміщення, каузально-моторної дії, оптичного сприйняття. Аналізовані речення мають специфічні семантичні характеристики. По-перше, їхній правобічний поширювач – репрезентант кінцевого пункту руху – позначає зовнішній простір. По-друге, вони інформують про те, що рух починається в межах простору, а кінцевий пункт перебуває поза його межами. Роль адвербіального компонента виконують різноманітні іменники, для яких не характерна лексико-семантична вибірковість. Регулярністю відзначені лексеми, які позначають лінію або вертикальну площину, що відмежовують певний простір або частину приміщення, назви природних об'єктів, які можна уявити у вигляді лінії або межі, населених пунктів, функційних територій, місць громадського користування та відпочинку. Правобічну позицію структурують також окремі іменники на позначення реалій, які мають форму кута (*поворот, ріг*). Окремо слід сказати про ті субстантиви, що передають сему «зовнішній, лицевий бік (фасад)». Вони зазвичай називають житлові, господарські та інші споруди і їхні частини, предмети побуту та їхні частини, меблі, деталі одягу та взуття, різноманітні об'ємні предмети, у яких встановлення зворотного боку пов'язане зі спостережачем, природні об'єкти. У реченнях із правобічними членами такої семантики можна виокремити ще один семантичний фрагмент – «напряму руху за протилежний або зворотний бік локативного орієнтира». Між синтаксичними структурами зі значеннями «напряму руху за межі локативного орієнтира» та «напряму руху за протилежний або зворотний бік локативного орієнтира» не завжди чітко можна провести демаркаційну лінію, тому більшість мовознавців не розглядають їх як окремі типи [2, с. 77-78; 5, с. 90; 7, с. 315]. Актуалізації додаткового семантичного відтінку сприяють не лише іменники, що передають сему «зовнішній, лицевий бік (фасад)». Скрупу-

льозно обстежений фактичний матеріал засвідчив велике значення при цьому префіксів, які, сполучаючись з дієсловом-предикатом, перебувають із прийменником *за* у відношенні безпосередньої кореляції. Найпродуктивнішим з-поміж них є формант *за-*, маркований щодо конкретизації на пряму вказівкою на рух за локативний орієнтир, передбачаючи при цьому його огинання. Отже, кореляція **pref [за] ↔ prep [за]** функціонує в структурах, загальна семантика яких уточнена відтінком «напряму руху за протилежний або зворотний бік локативного орієнтира»: *Сонце, піднявшись, зайшло за невеличку хмару, що почала катастрофічно рости* (Ю. Яновський); *Не зазирали муть діти за чужі тини* (М. Коцюбинський). У реченнях із дієслівними предикатами, що мають у своєму складі префікс *за-*, спостережено лексико-семантичну селекційність: у позиції справа не можуть функціонувати іменники на позначення населених пунктів та водних об'єктів. «Щоб переміститися в простір за такими реаліями, не треба (навіть неможливо) їх огинати, а префікс *за* позначає саме таке переміщення... Щоб потрапити на другий їхній бік, слід їх перетнути, а не обігнути» [9, с. 141].

Інклюзивне значення префікса *в-/вві-/ві-/у-/уви-* сприяє конкретизації загальної семантики речення значеннєвим фрагментом «напряму руху в простір, який знаходиться за локативним орієнтиром». У реченнях із кореляцією **pref [в-/вві-/ві-/у-/уви-] ↔ prep [за]** правобічну позицію зазвичай заповнюють іменники, які називають лінію або вертикальну площину, що відмежовують певний простір або частину приміщення. За об'єктами, позначуваними розглядуваними лексемами, утворюється обмежене зі сторін місце, що може бути метою переміщення: [Григорій] *Вп'явся молодим зором геть за падь, на стезку* (І. Багрянний); *Греби поглибше, далі й далі ввинчуй десяток таких людських існувань туди, за пруг, за фронт, за бій, за грань* (М. Бажан).

Лативно-аблативний префікс *пере-* корелює з прийменником *за*, коли виникає необхідність підкреслити зміну місця суб'єкта чи об'єкта: *Леонід Семенович вхопивсь обома руками за кілки, підобгав ноги і в одну мить перекинув свою легку поstattь за тин у город* (І. Нечуй-Левицький).

З-поміж префіксів, які перебувають у відношенні опосередкованої кореляції з прийменником *за*, активністю відзначений формант *ви-*: ... [Римочка] *ридаючи вибігла за двері* (О. Забужко); *Вилітали коні! Коні! За затуманене село* (В. Сосюра). Він породжує інформативну недостатність дієслівного предиката та переводить його в розряд синсемантичної лексики. Адвербіальний поширювач перебуває на правах облігаторного конкретизатора. Як стверджує М. І. Степаненко, префікс *ви-* надає вербативу «просторової спрямованості досяжного характеру» [8, с. 166]. Якщо ж позицію справа в реченні структурують іменники – назви об'єктів, які слугують для відмежування простору (огорожа, тин тощо), то префікс *ви-* зберігає своє основне аблативне значення. У конструкціях цього типу просторово-директивні відношення залежать саме від характеру префікса. Пор.: *Він уходить за огорожу* (лативні відношення) та *Він виходить за огорожу* (аблативні відношення).

Префікс *ви-* опосередковано корелює і з прийменником *поза*, реалізуючи при цьому відтінок поширення в межах відповідного простору: *Вийшов я поза село* (Українські народні пісні). Синтаксичні структури з кореляцією **pref [за] ↔ prep [поза]** мають низьку частоту вживання: їхні функційні

можливості обмежені лише художнім стилем та розмовним мовленням.

Типовим репрезентантом опосередкованого типу префіксально-прийменникової кореляції є і **pref [від-/віді-/відо-/од-/оді-] ↔ prep [за]**: *Старенький Йоганн несміливо відходить за двері* (В. Винниченко); ... *Кончак повірив – другого дня зняв облогу і відступив за Сулу* (В. Малик). Префікс *від-/віді-/відо-/од-/оді-* конкретизує дієслово значенням руху або переміщення на невелику відстань від зовнішньої межі чого-небудь або від кого-небудь. Однак він здатний надавати вербативові й іншій семантиці – «доставити» або «відправитися»: *Ксенія знову посадила Зою в машину й відвезла за місто* (Зоря Полтавщини, 27 квітня 2010). Актуальною при цьому є вказівка й на велику відстань.

Простір за межами локативного орієнтира маркує і префіксально-прийменникова кореляція семантичного типу «дистантна локалізація: локалізація щодо горизонтальної осі: напрям руху з меж простору, що знаходиться з протилежного боку локативного орієнтира».

Одним з індикаторів семантики речення «напряму руху з меж простору, що знаходиться з протилежного боку локативного орієнтира» є префіксально-прийменникова кореляція **pref ↔ prep [з-за]** дієслівного предиката руху, переміщення, каузально-моторної дії, а подеколи й активної фізичної дії. Синтаксичні конструкції із цієї кореляцією повідомляють про напрям руху, орієнтиром якого служить своєрідна перешкода, що долається на початку шляху. У конструванні такого значення припредикатного компонента вартісним виступає прийменник *з-за*, перший компонент якого *з* – актуалізатор семи «рух зсередини локативного орієнтира» – дістає «додатковий відтінок за значенням того прийменника, до якого він приєднується» [6, с. 426].

Іменники, що репрезентують обов'язкову адвербіальну позицію, позначають простір, який має яскраво виражений зовнішній, лицьовий або протилежний, зворотний бік (найменування різноманітних споруд та приміщень і їхніх частин, деталей одягу та взуття, отворів у спорудах, проїздів або проходів на зразок *вікно, ворота, двері*, загальнопросторових понять на взірць *поворот, ріг* тощо): ... *Гнатівна, начеб випадково, в якійсь справі висоувє з-за дверей квадратне підборіддя* (П. Вольвач); *Рубороз із «Літературною Україною» під пахово виходить з-за рогу, бачить пані Стефу* (В. Кожелянко). Цю підсистему доповнюють субстантиви, які називають простір, що не має яскраво вираженого зовнішнього, лицьового боку або протилежного, зворотного боку (назви акваторій, функційних територій та місць громадського користування, різних типів місцевостей тощо): *Всі сні і на яву Приходжу я до тебе, прилітаю з-за Єнісею, Вісли, з-за Дунаю...* (І. Драч); *Грім вигуркує з-за гаю* (І. Драч). Утворювані за їхньою участю речення репрезентують план змісту «напряму руху з-за меж локативного орієнтира». Інколи локативні значення «напряму руху з меж простору, що знаходиться з протилежного боку локативного орієнтира» та «напряму руху з-за меж локативного орієнтира» не чітко протиставляються, тоді зміст речення визначають інші чинники, важливими з-поміж яких є 1) контекст, 2) граматичні характеристики (однина чи множина іменників – компонентів лівобічного і правобічного члена), 3) позиція спостерігача (перебування його ближче або далеко від локативного орієнтира) (див. про це: [6, с. 83–86]).

Припредикатний конкретизатор може бути сформований також за участю прийменника *з-поза*. Префіксально-прийменникова кореляція **pref ↔**

рпрер [з-поза] зумовлює ускладнення семантики додатковою ознакою «дистрибутивний простір».

У відношення безпосередньої кореляції з прийменниками *з-за*, *з-поза* вступає префікс *ви-*. Він, як і прийменник, зосереджує у своїй семній структурі вказівку на зворотний для спостерігача бік локативного орієнтира: *Набундючений голова вивалювався із-за столу, як із низького чавуна завелика кулеша* (М. Матіос); *З-поза його [професора] спини визирають його жінка, діти й готові до самосуду сусіди* (В. Діброва).

Прийменники *з-за*, *з-поза* опосередковано корелюють здебільшого із префіксами *при-*, *про-*: *Я тобі з-за туману приведу лоша* (Д. Павличко); *Зараз він вийшов з хатини і сів у дворі, задивляючись, як з-за високих сосен пробивалось місячне світло* (Ю. Покальчук). Перший із них указує на «значну відстань», другий, семантично перехрещений із прийменниками *з-за*, *з-поза*, – на подолану перешкоду.

Локативна семантика «напряму руху з меж простору, що знаходиться з протилежного боку локативного орієнтира» зазнає конкретизації в тих синтаксичних структурах, де функціонує префіксально-прийменникова кореляція **pref ↔ рпрер [з-позад]**, **pref ↔ рпрер [з-позаду]**. Вона представлена таким конкретним значенням: «напряму руху з меж простору, що знаходиться з протилежного боку локативного орієнтира: напряму руху із заднього боку локативного орієнтира». Характерною особливістю синтаксичних конструкцій з аналізованою префіксально-прийменниковою кореляцією є жорстка лімітованість на рівні правобічного конститuenta,

оскільки до його складу входять лише іменники – найменування просторових і непросторових понять, що мають чітко виражену передню частину, фасад: ... *з-позад війська надійшли попи і заспівали «вічну пам'ять»* (А. Кащенко); ... *з-позаду війська до його [Хмельницького] табору щонаочі підходили цілі табунні голодних вовків* (А. Кащенко). Умови виникнення безпосереднього й опосередкованого різновидів кореляції на префіксально-прийменниковому зрізі подібні до тих, що діють у реченнях із прийменниками *з-за*, *з-поза*. Функційний потенціал речень із кореляцією **рpref ↔ рпрер [з-позад]** та **рpref ↔ рпрер [з-позаду]** низький, причиною чого слід вважати невисокий ступінь активності прийменників *з-позад*, *з-позаду* в сучасній українській мові.

Висновки і пропозиції. Аналіз особливостей заповнення предикатної та правобічної позицій у реченнях із семантичним параметром «простір за межами локативного орієнтира», вичленування моделей та субмоделей префіксально-прийменникової кореляції локативного характеру «напряму руху за межі локативного орієнтира» та «напряму руху з меж простору, що знаходиться з протилежного боку локативного орієнтира», установлення їхніх значень дали змогу виявити найтонші змістові відтінки, реалізовані в синтаксичній структурі за допомогою механізму префіксально-прийменникового узгодження. Як бачимо, в основі взаємозв'язку префікса й прийменника лежить і комунікативна стратегія мовця, тож розв'язання розглядуваної проблеми не вичерпується семантико-синтаксичним аспектом, а потребує ще й інших підходів.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
2. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1971. – 120 с.
3. Войцехівська В. Г. Придієслівне керування в сучасній українській мові (Словосполучення з префіксально-прийменниковою кореляцією): дис... канд. філол. наук / Войцехівська Віра Григорівна. – К., 1969. – 342 с.
4. Гальона Н. П. Вияв валентних властивостей предиката у сполуках з префіксально-прийменниковою кореляцією / Н. П. Гальона // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: [зб. наук. праць / відп. редактор. А. П. Грищенко]. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Випуск 2. – С. 43–54.
5. Колодяжний А. С. Прийменник: матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови / А. С. Колодяжний. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 165 с.
6. Курс сучасної української літературної мови / [за ред. Л. А. Булаховського]: у 2 т. – К.: Рад. школа, 1951. – Т. 1. – 519 с.
7. Ломтев Т. П. Очерки по историческому синтаксису русского языка / Т. П. Ломтев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1956. – 596 с.
8. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення: [монографія] / М. І. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2004. – 463 с.
9. Ферм Л. Выражение направления при приставочных глаголах перемещения в современном русском языке. К вопросу префиксально-предложного детерминизма / Л. Ферм. – Stockholm: Uppsala, 1990. – 188 с.

Галаур С.П.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленка

ПРОСТРАНСТВО ЗА ПРЕДЕЛАМИ ЛОКАТИВНОГО ОРИЕНТИРА КАК ПАРАМЕТР ПРЕФИКСАЛЬНО-ПРЕДЛОЖНОЙ КОРРЕЛЯЦИИ

Аннотация

В статье предпринято попытку доказать, что префиксально-предложная корреляция глагольного предиката принимает активное участие в семантико-синтаксической организации предложения. Исследованы непосредственный / опосредствованный типы соотношения приставки и предлога в синтаксических структурах с семантическим параметром «пространство за пределами локативного орієнтира». Выявлен спектр конкретных репрезентантов в виде моделей и субмоделей префиксально-предложной корреляции локативного характера «направление движения за пределы локативного орієнтира» и «направление движения из пределов пространства, которое находится с противоположной стороны локативного орієнтира». Описаны особенности заполнения предикатной и правосторонней позиций предложений с корреляцией приставки и предлога. Выявлены наиболее тонкие семантические оттенки, реализованные в синтаксической структуре с помощью механизма префиксально-предложного согласования.

Ключевые слова: префиксально-предложная корреляция, глагольный предикат, правосторонний распространитель, локативный орієнтир, пространственные отношения.

Halaur S.P.

Poltava Korolenko National Pedagogical University

THE SPACE OUTSIDE THE LOCATIVE LANDMARK AS PREFIX-PREPOSITIONAL CORRELATION'S PARAMETER

Summary

The article is the attempt to prove verbal predicate's prefix and prepositional correlation's active participation in semantic and syntactic organization of the sentence. Direct / mediated prefix and types of correlation of prepositions in syntactic structures with the semantic parameter «the space outside the locative landmark» were investigated consistently. The spectrum of prefix and prepositional correlation's models and submodels as specific representatives of the locative type «direction out of the locative landmark» and «direction from space opposite to locative landmark» was elaborated in succession. Peculiarities of filling up the predicate position as well as the position on the right side in sentences with prefix and preposition's correlation were deeply analyzed. The most subtle semantic nuances, realized in the syntactic structure by the prefix-prepositional concord's mechanism, claimed to be dominant.

Keywords: prefix-prepositional correlation, verbal predicate, right-side spreader, locative landmark, spatial relation.

УДК 81'255.4-112=161.2:821.111-21В.Шекспір

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО «КОРОЛЯ ЛІРА» В. ШЕКСПІРА В ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ ДОРОБКУ П. КУЛІША ТА І. ФРАНКА

Кравцова М.О.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена вивченню історії створення першого українського перекладу трагедії «Король Лір» В. Шекспіра пера П. Куліша. Автор статті аналізує подальшу роботу І. Франка над перекладом П. Куліша та його власне зацікавлення твором англійського письменника. Подано інформацію стосовно публікації першого перекладу «Короля Ліра». Також досліджується трагедія «Король Лір» в перекладацькому доробку І. Франка. Вивчення української Ліріани важливе з огляду на подальше дослідження трагедії.

Ключові слова: В. Шекспір, «Король Лір», переклад, П. Куліш, І. Франко.

Постановка проблеми. Перший український переклад Шекспірового «Короля Ліра» вийшов друком 1902 р. – 294 роки після першої публікації оригінального твору. Станом на сьогодні існує п'ять повних перекладів трагедії, проте їх комплексного аналізу ще не було проведено. Оскільки твір став частиною української полісистеми, виникає потреба ґрунтовного дослідження історії створення, а також особливостей перекладу Шекспірового «Короля Ліра» українською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першою ґрунтовною розвідкою про Кулішеві переклади драм Шекспіра була стаття Я. Гординського, опублікована 1928 р. в Записках Наукового товариства імені Шевченка (Т. 148), проте вона містить переважно аналіз мови Кулішевих перекладів. До історії створення українських перекладів з Шекспіра також зверталася Р. П. Зорівчак, яка досліджує Шекспіріану І. Франка. І. В. Григоренко аналізує епістолярний дискурс Панаса Мирного та С. Єфремова, де автор також згадує про їх листування щодо публікації перекладу «Короля Ліра». Проте переважна більшість науковців зосереджується на аналізі мовних особливостей перекладу «Короля Ліра», стратегій перекладачів: Л. В. Коломієць, О. В. Кабкова, О. Л. Башманівський, О. Г. Павленко тощо. Таким чином, відсутність комплексного підходу до аналізу історії створення української Ліріани зумовлює актуальність даного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дана робота є першим аналізом іс-

торії створення трагедії В. Шекспіра «Король Лір» пера П. Куліша та І. Франка.

Мета статті. Автор статті прагне дослідити історію створення першого українського перекладу Шекспірової трагедії «Король Лір», зробленого П. Кулішем, а також внесок І. Франка в сприяння публікації цієї трагедії і його особисте зацікавлення п'єсою англійського Барда.

Виклад основного матеріалу. Перший повний український переклад трагедії «Король Лір» В. Шекспіра здійснив П. Куліш. Як зазначає Я. Гординський, «[...] Куліш зайнявся перекладанням Шекспіра після довголітніх студій і [...] джерела тих перекладів належить шукати в молодечому ще захопленню, що перетривало до кінця життя Куліша» [1, с. 317] (*цитати подані за сучасним правописом.* – М. К.). «Короля Ліра» було опубліковано 1902 р., вже після смерті П. Куліша [11], проте сам переклад був зроблений задовго до цього, а його публікації перешкоджала відсутність фінансування. У «[...]1860 р. Куліш не тільки що не перекладав ще Шекспіра, а й, здається, завагався в тому намірі. Бо в споминах Олександра Кониського про день 4 мая 1860 р. читаємо, що коли тоді Кониський висловив побажання, щоби хтось зайнявся перекладом Шекспіра на українську мову, Куліш засміявся й сказав, що Шекспіра нашою мовою побачать хіба правнуки. Але вже 1877 р. – як оповідає Шенрок – Микола Костомарів не погоджувався з Кулішем між іншим і в справі перекладу Шекспіра на українську мову, бо на його гадку ця праця непотрібна образованим українцям, що вміють